ಡಾ|| ಎಂ. ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ*

ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಉತ್ಖನನ-ಒಂದು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವರದಿ

ತಲಕಾಡು ('ತಲವನಪುರ') ಮೈಸೂರಿಗೆ ೬೦ ಕಿ. ಮೀ. ಆಗ್ನೇಯದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯ ಉತ್ತರ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರ. ಪಶ್ಚಿಮ ಗಂಗರು ತಲಕಾಡನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕ್ರಿ. ಶ. ಸು. ೫೦೦ ರಿಂದ ೧೦೦೦ದ ವರೆಗೆ ಆಳಿದರು. ಇಲ್ಲಿಯ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಯ ಪಾತಾಳೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮರಳೇಶ್ವರ ಗುಡಿಗಳು ಗಂಗರ ಕಾಲದ ವಾಸ್ತುಗಳು. ಗಂಗರ ನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚೋಳರು, ಹೊಯ್ಸಳರು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಆಧಿಪತ್ಯ ನಡೆಸಿದರು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡು ಆಗ್ನೇಯ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿಯ ಕೀರ್ತಿನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನು ತನ್ನ ಚೋಳರ ಮೇಲಿನ ವಿಜಯದ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ೧೧೧೭ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನು. ಕಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹೊಯ್ಸಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ವಿಜಯ ನಗರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಊರಿನವನೇ ಎಂದು ಹೇಳಲಾದ ಮಾಧವ ಮಂತ್ರಿ ೧೪ ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ವೈದ್ಯೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಈತನು ತಲಕಾಡಿನ ವಾಯುವ್ಯಕ್ಕೆ, ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ಕಾವೇರಿ ನದಿಗೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಒಂದು ಅಣೆಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನು.

ತಲಕಾಡಿನ ಬಹುತೇಕ ಪ್ರಾಚೀನ ನಿವೇಶನ ಇಂದು ಮರಳಿನ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇಷ್ಟು ಅಗಾಧ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಮರಳಿನ ರಾಶಿ ಈ ಊರಿನ ಮೇಲೆ ಯಾವಾಗ ಬೆಳೆಯಿತು. ತಲಕಾಡು ನಗರ ಈ ಮುಂಚೆ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು. ತಲಕಾಡಿನ ಪ್ರಾಚೀನತೆ ಏನು ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ ಮತ್ತು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ವಿಭಾಗಗಳು ಒಗ್ಗೂಡಿ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಉತ್ಖನನಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿದವು.[1]

ತಲಕಾಡಿನ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಆರಿಸಿ ೭ ಉತ್ಖನನದ ಗುಂಡಿಗಳನ್ನು ತೋಡಲಾಯಿತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಗುಂಡಿಗಳು ಚಾರಿತ್ರಿಕವಾಗಿ ಬಹಳ ಮಹತ್ವವಾದ ಫಲಿತಾಂಶಗಳನ್ನು ನೀಡಿದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ನಡೆದ ಈ ಉತ್ಖನನದ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈಗ ಗಮನಿಸೋಣ.

ತಲಕಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದೇ ಗಂಗರ ಕಾಲದಿಂದ. ಆದರೆ ತಲಕಾಡು ಗಂಗರಿಗಿಂತ

* ರೀಡರ್ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪುರಾತತ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮಾನಸ ಗಂಗೋತ್ರಿ, ಮೈಸೂರು-570 006.

1) ಉತ್ಖನನದ ಫಲಿತಾಂಶದ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಅನುಮತಿ ನೀಡಿದ ಈ ಎರಡು ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ನಾನು ಆಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಮುಂಚೆ ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಪ್ರಶ್ನೆ. ಇದನ್ನರಿಯಲು ಹೊರಟ ಪ್ರಾಚ್ಯ ವಸ್ತುಜ್ಞರಿಗೆ ದೊರೆತ ಉತ್ತರ ಬಹಳ ಕೌತುಕಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಟಿ. ನರಸೀಪುರ ಇತ್ಯಾದಿ ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನವಶಿಲಾಯುಗ, ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳು ಕ್ರಮೇಣವಾಗಿ ನೆಲಸಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತದನಂತರ ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲ, ನಂತರ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲಗಳಿಗೆ ನಾವು ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾಯುಗ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೭–೬ನೇ ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದದ್ದು. ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣದ ಉಪಯೋಗದ ಜೊತೆಗೆ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ, ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ, ಕಪ್ಪು–ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಮಡಿಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಹೊಳಪಿರುವ ತೆಳುವಾದ ಆಲೆಯಂತಹ ಗುರುತುಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಮಡಿಕೆಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ 'ಗ್ರಾಫಿಟ್ಟಿ' ಕಲೆಗಳು ಸಹ ಇರುವುದು ಈ ಪಾತ್ರೆಗಳ ವಿಶೇಷ. ತಲಕಾಡಿನ ಉತ್ಖನನ ಗುಂಡಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಕೆಳಗಿನ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮಡಿಕೆಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು, ತಲಕಾಡಿನ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತವೆ.

ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ನಂತರ ಬೆಳೆದದ್ದು ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಯುಗ. ಈ ಕಾಲದ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಅಲಂಕರಣದಲ್ಲಿ, ಹೊಳಪಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತೆ ಇದೆ. ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದ, ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ಕಪ್ಪು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದ ವಿಶೇಷವಾದ ಹೊಳಪುಳ್ಳ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿಳಿಯ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರ ಬರೆದು ಸುಟ್ಟಿರುವ ಮಡಿಕೆಗಳು ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣ ಜೊತೆಗೆ ಆನೆಯ ದಂತದ, ಶಂಖದ ಆಭರಣಗಳು, ಬಳೆಗಳು, ಮಣಿಗಳು ವಿವಿಧ ವರ್ಣದ ಕಲ್ಲಿನ ಮಣಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಇತರ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳು, ಇವೆಲ್ಲವೂ ತಲಕಾಡಿನ ಉತ್ಖನನದ ವಿವಿಧ ಪದರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದ್ದು, ಪ್ರವರ್ಧಮಾನವಾದ, ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದ, ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲದ, ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬರದಿರುವ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಶೋಧನೆ ಎಂದರೆ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಕುಲುಮೆಯ ಕಾರ್ಯಾಗಾರ. ಸುಮಾರು ೩೦ ಅಡಿ ಚದರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಕುಲುಮೆ ಕಾರ್ಯಗಾರವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತೆಗೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಡೀ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬೂದಿ, ಇದ್ದಿಲು, 'ರಿಫ್ರಾಕ್ಟರಿ' ಮಣ್ಣು, ಮಣ್ಣಿನ ತಂಬಿಗೆ, ವಾಟೆಗಳು, ವಿವಿಧ ಗಾತ್ರದ ಲೋಹ ಕರಗಿಸುವ ಮೂಸೆಗಳು, ಕೆಲವು ಲೋಹದ ವಸ್ತುಗಳು, ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಿಟ್ಟದ ಉಂಡೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಬಿದ್ದಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಕುಲುಮೆ. ಈ ಕುಲುಮೆ, ಗುಂಡಗೆ, ಸುತ್ತಲೂ ಗುಪ್ಪೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ೬" ಆಳವಾಗಿ ಇದೆ. ಇದರ ಭರ್ತಿ ನುಣ್ಣನೆಯ ಶುದ್ಧ ಬಿಳೀ ಬೂದಿ ತುಂಬಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಗಾಳಿಯನ್ನು ಒತ್ತಲು ಮಾಡಿರುವ ರಂಧ್ರ ಇದೆ. ಒಲೆಯ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಬೂದಿ ಗುಪ್ಪೆಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಣ್ಣ ಮಣ್ಣಿನ ಬೋಗುಣಿಗಳು ಬೋರಲಾಗಿ ಬಿದ್ದಿವೆ. ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿಲಿನ ಮತ್ತು 'ರಿಫ್ರಾಕ್ಟರಿ'ಯ ಗುಪ್ಪೆಯೊಂದು ಇದೆ. ಸುಟ್ಟ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ, ಕುಳಿತು ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು, ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಮಣೆಯೊಂದು ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆ ಕಾಲದ ಲೋಹ ಕೆಲಸಗಾರನ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದ ಒಂದು ಸುಂದರ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿ ಮತ್ತು ಈ ಎಲ್ಲದರ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಅಲ್ಲಿ ದೊರಕಿದ ಮುಖ್ಯ ವಸ್ತುವೆಂದರೆ ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯದ ಹಿಂಭಾಗದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ ಮುದ್ರೆ, ಈ ರೀತಿಯ ಮುದ್ರೆ ಪ್ರಾಚ್ಯ ಉತ್ಖನನವೊಂದರಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವುದು ಇಡೀ

ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಪ್ರಥಮ[2]. ಕುಲುಮೆಯ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದಲ್ಲಿ ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯದ ಮುದ್ರೆ ದೊರೆತಿರುವುದು ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಮಕಾಲೀನವಾಗಿ ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯದ ನಕಲನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ರುಜುವಾತು ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಾಗಾರದಲ್ಲಿ ಚೆಲ್ಲಾಪಿಲ್ಲಿಯಾಗಿ ಯಥಾ ಯಥಾಬಿದ್ದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕುಲುಮೆಯ ಬೂದಿಯ ಶುದ್ಧತೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಯಾವುದೋ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತೊರೆದು ಓಡಿ ಹೋಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣಬರುವದಲ್ಲದೆ, ಕಾರ್ಯಾಗಾರವನ್ನು ಸಹ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಾಶ ಪಡಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಯುಗದ ನಂತರದ ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗರು ಈ ನಗರವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸುಮಾರು ೫೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಆಳಿದರು. ಅವರ ಕಾಲದ ಸ್ಮಶಾನವೊಂದು ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಸ್ಥಿಪಂಜರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಡಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಅಸ್ಥಿಯ ಚೂರುಗಳು, ಬೂದಿ, ಕಬ್ಬಿಣದ ಚೂರುಗಳು, ಸುಂದರಾಕೃತಿಯ ಹೊಳಪಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಡಿಕೆಗಳು, ಕರಕಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳು, ಅಮೂಲ್ಯ ಕಲ್ಲಿನ ಮಣಿಗಳು ದಂತದ, ಶಂಖದ ಬಳೆಯ ಚೂರುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಸಮಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ. ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಕೇವಲ ರಾಜಕೀಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ನಮಗೆ ಅವರ ಕಾಲದ ಶವಸಂಸ್ಕಾರ, ಪದ್ಧತಿಯ ಮೇಲೆ ಈ ಉತ್ಖನನವು ಅಪೂರ್ವ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು :

ಗಂಗರು ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ರಕ್ಷಣೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಅನುಕರಣೀಯವಾದದ್ದು ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಆದರೆ ಅವರ ರಾಜಧಾನಿ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲೇ ಇದುವರೆಗೂ ಒಂದೇ ಒಂದು ಜೈನ ಬಸದಿ ಕೂಡಾ ಕಂಡುಬರದಿದ್ದುದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ಸಂಗತಿ, ಪ್ರಸ್ತುತ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಕಟ್ಟಡವೊಂದು ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟು ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ೨೧.೭ × ೧೬.೭ ಮೀಟರ್. ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಮರಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, (೩.೨೫ × ೩.೫೦, ೩.೨೫ × ೧.೮೦ ಮೀಟರ್) ಕೈಸಾಲೆ (೨.೮೦ × ೧೧.೦೦ ಮೀಟರ್) ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂಟಪ (೫.೬೦ × ೫.೪೫ ಮೀಟರ್) ಇವಿಷ್ಟೂ ಇವೆ. ಶೈಲಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಬಸದಿಯ ಈ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ಸು. ೭-೮ನೇ ಶತಮಾನಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಬಹುದು. (ನೋಡಿ ತಳವಿನ್ಯಾಸ-I) ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಆಧಾರಗಳು ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಡದ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರವನ್ನು ಕೂಲಂಕಷವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಾಗ ಈ ಬಸದಿಯು ಎರಡು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಇದ್ದು ಇದು ತಳವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಮಾದರಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕವಾದ, ಕಿರಿದಾದ ಒಂದು ಕೈಸಾಲೆ ಇದೆ. ಎರಡೂ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರ ಅಥವಾ ಸಂಪೂರ್ಣ ತೆರವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಂತರದಲ್ಲಿ (೩.೫೦ ಮೀಟರ್) ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದು ಚೌಕಾಕಾರದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಂಟಪವನ್ನು ಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು, ಪ್ರಾಚೀನ ಪಲ್ಲವ ದೇಗುಲಗಳ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ಮಹಾಬಲಿಪುರಂನಲ್ಲಿರುವ ಕಡಲ ತೀರದ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಕಂಚಿಯ

2 ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯೊಬ್ಬಳ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಈ ಮುದ್ರೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಈಕೆಯು ಒಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಪೈರಿನ ಗೊಂಚಲು, ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ರಾಜದಂಡವಿದೆ. ಚಿತ್ರದ ಮುಂಭಾಗ ಮತ್ತು ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಿ 'ಮ್ಯಾಕ್ಸಿಮಸ್ ಪಾಂಟಿಫ್' ಅಂದರೆ 'ಪ್ರಧಾನ ಪುರೋಹಿತ' ಎಂಬ ಲಿಖಿತವಿದೆ. ರೋಮನ್ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅವರ ಧರ್ಮದ ಪರಮೋಚ್ಚ ಪೀಠವನ್ನು ಸಹ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಈ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಈ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಾಯಶಃ ಲಿವಿಯಾ ಇರಬಹುದು. ಈಕೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಗಸ್ಟಸ್‌ನ (ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೨೪-ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪) ಮೊದಲನೆಯ ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಟೈಬೀರಿಯಸ್ಸನ ತಾಯಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾಣ್ಯಮುದ್ರೆ ಅಗಸ್ಟಸ್‌ನ ನಾಣ್ಯದ ನಕಲಿ ಮುದ್ರೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಕೈಲಾಸನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈ ಮಾದರಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.[3] ಇವಿಷ್ಟೂ ಭಾಗಗಳು ಕ್ರಿ. ಶ. ೭-೮ ನೇ ಶತಮಾನ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೂ ಮುಂಚಿನ ಕಾಲದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ನೆಲ ಮಟ್ಟದವರೆಗೆ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮಧ್ಯದ ಗೋಡೆಗಳ ಬುಡ ಭಾಗಗಳು, ಕಂಬದ ಕಲ್ಲು ಪೀಠಗಳು, ಗರ್ಭಗೃಹ, ಕೈಸಾಲೆಯ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಸಿರುವ ನೆಲದ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಕೆಳಭಾಗದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಬಸದಿಯ ತಳಪಾಯದ ಕಟ್ಟಡ ಇವಿಷ್ಟೂ ನಾಶವಾಗದೆ ಉಳಿದಿವೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಬಸದಿಗೆ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮರದ ಛಾವಣಿ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂದಿನ ಮಂಡಪವೂ ಸಹ ಸುತ್ತಲೂ ತೆರವಾಗಿದ್ದು ಮೇಲ್ಗಡೆ ಮರದ ಛಾವಣಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಮಂಟಪದ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಿರುವ ಒಂಭತ್ತು 'ಕಂಬದ ಕುಣಿ'ಗಳು ಈ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಮರದ ಕಂಬಗಳು ಇದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಬಸದಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಅಗ್ನಿ ಆಕಸ್ಮಿಕವೊಂದರಲ್ಲಿ ಭಸ್ಮವಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ. ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬೂದಿ ಇಜ್ಜಲುಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಈ ಬಸದಿಗೆ ಹೆಂಚಿನ ಛಾವಣಿ ಇದ್ದಿರಲಾರದು. ಕಾರಣ, ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಹೆಂಚಿನ ಚೂರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಮರದ ಕಂಬಗಳು, ಮರದ ತೊಲೆ, ಹಲಗೆಗಳಿಂದ ಛಾವಣಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಿರಬೇಕು.

ಮೇಲೆ ಊಹಿಸಿದಂತೆ ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳ ನಂತರ ಅಗ್ನಿ ಆಕಸ್ಮಿಕದಲ್ಲಿ ಭಸ್ಮವಾದ ನಂತರ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸಮಕಾಲೀನವಾಗಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದಂತಹ ವಾಸ್ತು ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಅನುಕರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಮುಂಚಿನ ಬಸದಿಗೆ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಮೀಟರ್‌ನಷ್ಟು ಅಂತರವಿರಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಮುಂಚಿನ ಬಸದಿಯ ಒಳ ನೆಲ ಎತ್ತರದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಏರಿಸಲು, ಅಧಿಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಒಂದು ತಳಪಾಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒರಟು ಕಲ್ಲಿನ ಚಪ್ಪಡಿಗಳನ್ನು ಹಾಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಯಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾದ, ದಪ್ಪನಾದ, ಕ್ರಮವಾಗಿಲ್ಲದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಗೋಡೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಎತ್ತರ ತಲಪಿದ ನಂತರ ಅದರ ಮೇಲೆ ನಾಜೂಕಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದ ಕಲ್ಲಿನ ದಿಂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೂ ಅಳಿದುಳಿದಿರುವ ಅವಶೇಷಗಳಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ದುಂಡಾದ ಕುಮುದ, ಕಂಪ, ಪ್ರತಿ, ಈ ಎಲ್ಲಾ ದಿಂಡೂಗಳೂ ಇದ್ದುವೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಿತ್ತಿಯ ಭಾಗ ಇಟ್ಟಿಗೆಯದಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಕಲ್ಲಿನದ್ದಾಗಿರಬಹುದು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಗಾರೆಗಚ್ಚಿನ ಕೂಡು, ಕೀರ್ತಿ ಮುಖ, ಇತರೆ ಬಳ್ಳಿ ಸುರುಳಿ ಅಲಂಕರಣಗಳ ಭಾಗಗಳು. ವಿವಿಧಾಕಾರದ ಗಾತ್ರದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಂಧ್ರವಿರುವ ಬೆಲ್ಲದಚ್ಚಿನಾಕಾರದ ಸುಟ್ಟ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ, ಈ ಬಸದಿಯ ಗೋಡೆ ಪ್ರಸ್ತರ ಮತ್ತು ವಿಮಾನಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಾರೆಯನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಸದಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದುದರಿಂದ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮತ್ತು ಕೈಸಾಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿದಂತೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಪಥ ವೇರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕೈಸಾಲೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದುದರಿಂದ ಕೈಸಾಲೆ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಅಂತರಾಳದಂತಾಯಿತು ಅಂತರಾಳದ ಮೂಲಕ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಪಥಕ್ಕೆ ದಾರಿಯಾಯಿತು. ಮುಂಭಾಗದ ಮಂಟಪ ಸುತ್ತಲೂ ಒಂದು ಮೀಟರಿನಷ್ಟು ಅಗಲವಾದ ವಿಶಾಲವಾದ ನವರಂಗವಾಗಿ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದೇ ಕಟ್ಟಡವಾಯಿತು. (ನೋಡಿ ತಳವಿನ್ಯಾಸ.II) ಬಸದಿಗೆ ಮುಖ ಮಂಟಪವಿದ್ದ ಸೂಚನೆಗಳಾವುವೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಸದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಚಪ್ಪಡಿ ಹಾಸಿದ್ದ ವಿಶಾಲವಾದ ಅಂಗಳ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಪ್ರಾಕಾರವಿದ್ದದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳ ಆಧಾರದ

3 ಪರ್ಸಿ ಬ್ರೌನ್, ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್, ಸಂ. ೧, ಬೊಂಬಾಯಿ, ೧೯೭೧ ಪುಟ ೮೧-೮೨

ಮೇಲೆ ಬಸದಿಯು ಕ್ರಿ. ಶ.೯–೧೦ನೇ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಮೂಲ ಬಸದಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಅದರ ವಿಸ್ತರಣೆಯ ಭಾಗವನ್ನಾಗಲೀ ನಿಖರವಾಗಿ ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಕುರುಹಾಗಲೀ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸಹ ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ, ಕಾಲ ತಿಳಿದಿರುವ ಇತರ ಬಸದಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿದಾಗ ಮೇಲೆ ಊಹಿಸಿರುವ ಕಾಲಮಾನವು ಸರಿಯಾದದ್ದೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದು. ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಚಂದ್ರಗಿರಿ (ಚಿಕ್ಕಬೆಟ್ಟ) ಮೇಲಿರುವ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿ ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಬಹಳ ಅನುಕೂಲಕರವಾದ ಸುಳಿವುಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಈ ಬಸದಿಯನ್ನು ಅದರ ಶೈಲಿಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯ನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡಿನ ಬಸದಿಯ ತಳವಿನ್ಯಾಸದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಲಾಗಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಪಕ್ಕದವುಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶಾಲ (ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇದೆ) ಮುಂದೆ ಆಳವಿಲ್ಲದ, ಅಗಲವಾದ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಕೈ ಸಾಲೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇದೆ. ಬಸದಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗ್ರಾನೈಟ್ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಅದಿಷ್ಠಾನದ ದಿಂಡುಗಳೆಂದರೆ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಕುಮುದ, ಕಂಪ, ಪ್ರತಿ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಂಬಿಕೆಗಳು, ಕೋಷ್ಠಗಳು, ಮೇಲೆ ಕಪೋತ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಳವಾರಿಯಿರುವ ಪಿಂಡಿ (ಗರ್ಭಗೃಹದ ಛಾವಣಿಯ ಚಪ್ಪಡಿ) ಮತ್ತು ಏಕತಲ ವಿಮಾನ ಇವಿಷ್ಟು ಇವೆ. ಪಾರ್ಶ್ವದ ಗರ್ಭ ಗುಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಮಾನಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ವಿಮಾನ ಈಗ ಇಲ್ಲ. ಮಧ್ಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಇಕ್ಕೆಲಗಳ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಮತ್ತು ಕೂಷ್ಮಾಂಡಿನಿ ಯಕ್ಷಿಯರ ವಿಗ್ರಹಗಳಿವೆ.[4]

ಪ್ರಾಯಶಃ ಈ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಯು ತಲಕಾಡಿನ ಮೂಲ ಬಸದಿಯನ್ನು ಮಾದರಿಯನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯದಾಗಿವೆ. ಈ ರೀತಿ ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿ ಮತ್ತೊಂದು ನಂತರದ ವಾಸ್ತು ಕೃತಿಯ ವಿನ್ಯಾಸದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನೇಕವುಂಟು. ತಲಕಾಡಿನ, ಪ್ರಾಚೀನ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮರದ ಬಸದಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿಲ್ಲ. ಸಮಕಾಲೀನ ಅಂದರೆ ೯ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಅಲಂಕರಣವನ್ನು ಈ ಬಸದಿಯ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಲಾಯಿತು. ಕೆಲವು ಕಾಲದ ನಂತರ ತಲಕಾಡಿನ ಬಸದಿ ಅಗ್ನಿಗಾಹುತಿಗೊಳಗಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ ವಿಚಾರ ಆಗಲೇ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಿಸಿದಾಗ ಸಮಕಾಲೀನ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಬಸದಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಪಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದ ಮಂಟಪವನ್ನು ಮೂಲ ಕಟ್ಟಡದೊಂದಿಗೆ ಒಂದುಗೂಡಿಸಲಾಯಿತು. ಹೊರ ಅಲಂಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ರವಣಬೆಳ್ಗೊಳದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿಯೇ ಮತ್ತೆ ಈ ಬಸದಿಗೆ ಮಾದರಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ದಿಂಡುಗಳೂ, ಭಿತ್ತಿಯ ಅಲಂಕರಣಗಳೂ ಹಾಗೂ ಪಿಂಡಿಯ ವ್ಯಾಳ ಮಾಲೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಲಕಾಡಿನ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಅನುಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಲಕಾಡಿನ ಬಸದಿಯ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬಸದಿಯ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿಯ ಯಥಾವತ್ ಮಾದರಿಯೇ ಪುನ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬಸದಿ ತಲಕಾಡಿನ ಬಸದಿಯ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಬಸದಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೭–೮ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡು ಕ್ರಿ.ಶ. ೯-೧೦ನೇ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪುನರ್ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿರಬೇಕು.

---

4 ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳಿಗೆ ನೋಡಿ: ಐ.ಕೆ. ಶರ್ಮಾ, 'ಟೆಂಪಲ್ಸ್ ಆಫ್ ದಿ ಗಂಗಾಸ್ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ' ನವದೆಹಲಿ, ೧೯೯೩, ಪುಟ ೧೪೩-೪೪

ಬಸದಿಯ ನಿವೇಶನದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮರವೊಂದರ ಕೆಳಗೆ ಇರುವ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಿಲ್ಪ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ನಿಂತಿರುವ ವಿಗ್ರಹ ದೊರತಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಮೂಲತಃ ಈ ಬಸದಿಯದ್ದಾಗಿತ್ತೆಂದು ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ವಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸರಿಹೊಂದುವ, ಕಲ್ಲಿನ ಪೀಠವು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ಗಂಗರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ೬ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಜಯ ಜಿನಾಲಯವೊಂದಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.[5] ಪ್ರಾಯಶಃ ಪ್ರಸ್ತುತ ಬಸದಿಯೇ ಈ ವಿಜಯ ಜಿನಾಲಯವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ತಲಕಾಡಿನ ಉತ್ಖನನದ ಮತ್ತೊಂದು ಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨ ಮೀಟರ್ ಅಗಲ, ೨ ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರ ಮತ್ತು ೨೦ ಮೀಟರ್‌ಗೂ ಮೀರಿ ಉದ್ದವಾದ ದೊಡ್ಡ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗೋಡೆ ಇನ್ನೂ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಗೋಡೆಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಗೋಡೆಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಈ ದಪ್ಪನಾದ ಗೋಡೆ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಯಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಅರಮನೆಯ ಪ್ರಕಾರದ ಗೋಡೆಯಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಹೆಚ್ಚು. ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಉತ್ಖನನ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದ ಬಗ್ಗೆ ಈಗಲೇ ತೀರ್ಮಾನ ಮಾಡುವುದು ಸಮಂಜಸವಲ್ಲ.

ಹೊಯ್ಸಳ ಸ್ಮಾರಕಗಳು :

ತಲಕಾಡಿನ ಕೀರ್ತಿ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ, ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದ ವಾಸದ ಮನೆಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವೊಂದು ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕಟ್ಟಡದ ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿದ ಹೊರತು ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ, ವಿಜಯನಗರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ಎರಡು ಬಳೆಯ ಬಾವಿಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ. ಈ ಬಾವಿಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಉತ್ಖನನದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಶೋಧನೆ ಎನ್ನಬಹುದು, ಸುಟ್ಟ ಮಣ್ಣಿನ, ದೊಡ್ಡದಾದ ಬಳೆಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದರಂತೆ ಕೂಡಿಸಿ ಸುತ್ತಲಿನ ಮಣ್ಣು ಒಳಕ್ಕೆ ಕುಸಿಯದಂತೆ ತಡೆಯುವುದೇ ಇದರ ಉದ್ದೇಶ. ಈ ಪದ್ಧತಿ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹರಪ್ಪಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕಾಲದಷ್ಟು ಹಳೆಯದಾದರೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಬಾವಿಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಿರುವುದು ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ. ಮಾತ್ರ. ಹಂಪಿಯ ಉತ್ಖನನದಲ್ಲೂ ಸಹ ಇಂತಹ ಬಳೆ ಬಾವಿ ಕಂಡು ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಂಶ ತಲಕಾಡಿನ ಉತ್ಖನನದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದೆ. ಮೂರು ಅಡಿ ವ್ಯಾಸದ, ೧೦ ಅಂಗುಲ ಎತ್ತರದ ಸು. ಎರಡು ಅಂಗುಲ ದಪ್ಪದ, ೨೨ ಬಳೆಗಳಿಗೂ ಮೀರಿದ ಒಂದು ಬಾವಿ ಮತ್ತು ಇದೇ ಪ್ರಮಾಣದ ಒಳಕ್ಕೆ ಕುಸಿದಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಬಾವಿ ಎರಡೂ ಅಕ್ಕ ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿವೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಾಲಿನ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬೃಹತ್ ಶಿಲಾ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳು, ಮಡಿಕೆಗಳು, ಆದಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕಾಲದ ಮಡಿಕೆಗಳು ವಿಧ ವಿಧವಾದ ಐಹಿಕ ವಸ್ತುಗಳು, ಕುಲುಮೆಯ ಕಾರ್ಯಾಗಾರ, ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯಮುದ್ರೆ, ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಸಮಾಧಿಗಳು, ಗಂಗ ರಾಜ ನಿವಾಸ ಪ್ರಾಕಾರ, ಜೈನ ಬಸದಿ, ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಬಳೆ ಬಾವಿಗಳು, ಇತ್ಯಾದಿ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತು ವಿಷಯಗಳು ಪತ್ತೆಯಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಉತ್ಖನನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವೆಂದರೆ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮರಳು ರಾಶಿ ರಚನೆಗೊಂಡ ಕಾಲ. ಉತ್ಖನನದ ಗುಂಡಿಗಳು ಕೆಲವೆಡೆ ೨೦ ಅಡಿ ಆಳದಷ್ಟು ತಲುಪಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಗುಂಡಿಗಳ ಯಾವುದೇ ಪದರದಲ್ಲಿ ತಲಕಾಡಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ನುಣ್ಣನೆಯ ಮರಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲ ಈ ಮರಳು ದೊರೆಯುವುದು ಕೇವಲ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಪದರಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಲಕಾಡಿನ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಾಧ್ವಿ ಅಲಮೇಲಮ್ಮನ ಘಟನೆ ೧೬-೧೭ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಊರಿನ ಮೇಲೆ ಮರಳು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಚಿತ್ರ ವಾತಾವರಣ ವೈಪರೀತ್ಯದ ಸತ್ಯ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ದಂತ ಕಥೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ಖನನವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮುಂದುವರೆಸುವ ಯೋಜನೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಇರುವುದ ಸ್ವಾಗತಾರ್ಹವಾದ ವಿಷಯ.

---

5 ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಕರ್ನಾಟಿಕಾ' ಸಂ ೧. ಪುಟ ೧-೫